

## ПРО ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ Й ОСНОВИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ СУБКУЛЬТУР В УКРАЇНІ В 1941-1945 РР.

*Аналізується проблема субкультур періоду Великої Вітчизняної війни.*

**Ключові слова:** культура, Велика Вітчизняна війна, субкультура, культурологія, субкультура періоду Великої Вітчизняної війни, історія.

*Анализируется проблема субкультур периода Великой Отечественной войны.*

**Ключевые слова:** культура, Великая Отечественная война, субкультура, культурология, субкультура периода Великой Отечественной войны, история.

*The subculture of the Great Patriotic War is analyzed.*

**Key words:** culture, the Great Patriotic War, subculture, culturology, subculture's during the Great Patriotic War, history.

Проблема систематизації субкультур в Україні загалом та українських субкультур зокрема в період фашистської окупації є малодослідженою, проте актуальною і суперечливою. Для наукової систематизації вітчизняних субкультур 1941-1945 рр. важливо з'ясувати особливості розвитку субкультур не лише в контексті української культури, але й визначити проблеми загальної систематизації субкультур. Тому, на нашу думку, насамперед, важливо виокремити спочатку особливості субкультур, переважно їх парадигменатальні властивості, проблеми теорії й практики існування субкультур та питання їх загальної систематизації, потім з'ясувати субкультури в культурно-історичних реаліях і конкретно-культурних обставинах у 1941-1945 рр. Це дослідження вможливить вивчення окремих тимчасових субкультур 1941-1945 рр., розуміння суттєвих особливостей та елементів тогочасних життєвих реалій, усвідомити багатоманіття культурних проявів, з'ясування окремих неповторних ознак української ментальності та маловідомих нюансів того періоду.

Мета — з'ясувати загальні репрезентативні особливості розвитку субкультур і систематизувати основні субкультури в Україні в 1941-1945 рр.

Україну й українську культуру періоду Другої світової війни досліджували такі вчені, як А. Айсфельд, А. Дудніченко, О. Іванов, М. Коваль, В. Король, О. Лисенко, П. Медведок, В. Поліщук, О. Потильчак, О. Салата, А. Чайковський та ін. [1-21]. До питань історії субкультур зверталися науковці Ю. Александров, В. Пирожков, О. Старков, В. Тулегенов, Г. Хохряков та ін., проте субкультури 40-х рр. ХХ ст. не були предметом спеціальної наукової розвідки. Проблеми, які стосувалися субкультур, розглядалися в працях багатьох учених [1; 2; 3; 7; 9; 11; 12; 13; 14; 17; 19]. Так, О. Потильчак

досліджував особливості існування остарбайтерів, А. Чайковський описував специфіку взаємодопомоги підпільників та особливості їх комунікації, О. Салата розглядала інформаційну культуру, В. Король досліджував проблеми, які стосувались аспектів субкультури [1; 2; 3; 7; 9; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21]. Водночас, вітчизняні вчені не визначали стабільних (постійних) та мінливих (тимчасових) субкультур у 1941-1945 рр., тому цей поділ, як і осмислення певних особливостей субкультур, запропоновано вперше.

У науковому дискурсі сучасної культурології вивчення теорії субкультур — теоретичне, а не лише практичне дослідження. У цьому разі недостатньо практичної роботи (анкетування, опитування тощо), потрібні систематизація, навіть своєрідна інкорпорація, створення методології, класифікація й удосконалення поняттєво-категоріального апарату та навіть уведення нових понять і термінів у тезаурус субкультурології.

Субкультури нині — перспективна наукова тема, вивчення якої не можна зводити до теорії та історії. Важливу роль відіграють монокультурні спільноти.

Деякі науковці вважають сам поділ на полі- та монокультурні спільноти недоцільним. Проте в традиційному сенсі поняття монокультурності — це спільноти з минулого, які поступово зникли (і практично зникли) ще за часів традиційного суспільства. Можливо, десь у горах Америки, джунглях Африки або на островах Океанії ще збереглися залишки монокультурних спільнот, проте з часів англійської революції, а, можливо, ще навіть з періоду другого суспільного поділу праці немало ознак зникли. Якщо у феодальному або ще в рабовласницькому суспільстві існували декілька й більше субкультур, то про «чисту» монокультурність не може й йтися.

Тому постає запитання: чи існує таке поняття, як «монокультурність», оскільки в будь-якій культурі є немало відтінків та особливостей, які можуть бути означені, як субкультури (що мають більше спільного з панівною культурою, ніж протилежного й антагоністичного, як антиподи культури — контркультури чи антикультури).

Загальновідомо, що кожна творча особистість накладає на своє творіння певний відбиток, незалежно від національної, класової, гендерної, релігійної чи іншої специфіки. Більшість сучасних субкультур мали конкретних засновників (людей або їх груп), проте важливо зрозуміти, що через свою неповторність люди мають і неповторні рівні, поля та простори культури; певною мірою кожен сам у собі та для себе є окремою протосубкультурою. У сучасних умовах, у культурі «горизонту», зважаючи на різноманіття, багатовимірність та різноаспектність найдивовижнішої інформації, індивідуальна протосубкультурність збільшуватиметься. Це зумовлює й НТП, оскільки численні засоби комунікації дедалі частіше сприяють урізноманітненню суспільства.

Давно минув час людської «стадності», племінного колективізму, відносного єднання (навіть єдності) через спільну поведінку (з удалим розподілом ролей) заради спільної мети. Але навіть у племінному протосуспільстві був свій розподіл праці, а гендерні особливості існували завжди, хоча і проявлялися по-різному. Спроба (напевно вперше за весь культурно-історичний розвиток людства) поєднати та знівелювати гендерні особливості може зумовити непередбачувані наслідки.

Традиційно гендерні особливості сприяли виникненню гендерних субкультур, що зумовлено природою, особливостями характеру тощо. Це не лише співвідношення емоційності та логічності або лагідності та жорстокості, а великий соціокультурний масив доволі репрезентативних «життєвих» особливостей (чому, наприклад, відсоток злочинців серед жінок значно менший, ніж серед чоловіків?).

Важливою є проблема «перевтілення» субкультур, яка існувала й існує в процесах трансформації суспільних формацій під час значних катаклізмів унаслідок військових та інших трансформацій (зокрема культурних агресій і запозичень, наприклад «радянізація» «шістнадцятьох» республік у 40-60-х рр. ХХ ст. або «вестернізація» початку ХХІ ст.), які змінюють життя і культуру певних суспільств на окремих територіях. Інколи це починається через мову (російська мова для віддалених народів Сибіру чи Далекого Сходу, англійська мова в англійській колоніальній системі тощо), ідеологію (побудова певного суспільства, своя модель розвитку, релігійна чи інша світоглядна експансія) і та ін. Іноді ці процеси «перевтілення» субкультур відбуваються в межах однієї культури (англійська мова різна в Англії, США, Канаді, ПАР та Австралії, кримінальна «жаргонізація» в Росії, а потім і на пострадянському просторі наприкінці ХХ ст.).

Таким чином, малодослідженою й актуальною є проблема «перевтілення» субкультур та слів (як одного з поширених чинників субкультурних особливостей), коли під одним і тим самим словом маються на увазі цілком різні поняття в літературній мові та кримінальному жаргоні.

Нині існують різні варіанти класифікації субкультур: позитивні, нейтральні й негативні; класичні й інноваційні; законні (які не виходять за межі правового поля держави) та незаконні (наприклад, радикальні форми кримінальної субкультури); резонансні (іноді із зухвалим викликом суспільству тощо) і нерезонансні; вищі й нижчі (відповідно — ап- та андер-); соціальні та професійні; перспективні (конструктивні) та неперспективні (деструктивні); демократичні й недемократичні (авторитарні, тоталітарні тощо); нові та застарілі або ретроградні (субкультури дворян, бояр та ін.); жіночі та чоловічі (з гендерною та суміжною домінантами); на думку деяких учених, доречним є поділ навіть за сексуальними вподобаннями й статтю (зокрема поділ носіїв субкультур на полісексуальні та моносексуальні спільноти — І.І. Терещенко, В.О. Островий); за колом осіб (адміністративні

тощо), вікові (дитячі, підліткові, молодіжні і та ін.), часові (зокрема формаційні: феодальні, капіталістичні тощо); похідні від часових — довгострокові та короткострокові (наприклад, у складні періоди окупації); субкультури розважального та нерозважального спрямувань; «життєвих» умов (зумовлені складними культурно-історичними проблемами, іноді й соціально-економічними: субкультури жебраків, безхатченків тощо) та «вигаданих» обставин (таких субкультур із 50-х рр. ХХ ст. є більшість, оскільки виникли вони внаслідок поширення «штучних» ідей та збільшення матеріальних статків); передові й архаїчні; проєвропейські та проазійські; світоглядні (переважно релігійні) та національні (особливо етнічні), територіальні тощо. Різні історичні, культурні, соціальні й інші обставини відбивались на умовах народного життя, зокрема на диференціації та особливостях розвитку різних верств населення, регіональних, професійних, вікових, світоглядних та інших особливостях серед населення.

Історично на території України століттями існують соціальні, вікові та професійні субкультури і навіть кримінальна субкультура, які є явищами відносно постійними. Саме про «постійні» субкультури йдеться в більшості наукових досліджень. Явищами ж особливого, тимчасового культурного буття є такі українські субкультури військовополонених, партизан і оstarбайтерів періоду Другої світової війни, які ще потребують окремих досліджень, містять певну «умовність» (її мають музичні та художні субкультури), оскільки існували обмежений проміжок часу (хоча подібні явища були не лише в часи військових дій).

У науковому дискурсі важливо зрозуміти деякі штучність, рефлексивність та умовність поняття «тимчасові субкультури». Немає та не може бути «вічних» субкультур. Субкультури традиційного суспільства (переважно станові або класові), хоча і є найсталішими, проте також доволі мінливі.

У цьому разі визначальними є ідейно-аксіологічний підхід та аналіз, адже основні протиріччя виникають не через вікові, професійні протиріччя, а внаслідок фундаментальних — світоглядно-ціннісних конфліктів. Протиріччя культур та субкультур відбувається в житті не стільки на формальному (зовнішньому), скільки на змістовому (внутрішньому) рівні.

Концепти «військовополонені», «партизани», «остарбайтери» й інші поширені в науковій літературі. Партизанську культуру досліджували не як субкультуру, хоча її ізолюваність та протистояння домінуючій привнесеній системі нацистських цінностей та ідеалів беззаперечні. Партизанська субкультура мала немало ознак контркультури щодо нацизму (таємність, «нічність» та двоякість як вимушена міра).

Субкультури, що виникли під час війни, мали свої норми (групові вимоги, правила, обов'язки і стандарти), були протилежністю до епатажності молодіжних субкультур 60-х рр. ХХ ст., відзначались «життєвістю», «буттєвістю» (це характерно не лише для періоду

війни). Умовно субкультури можна поділити на «правильні» й «неправильні». Неправильні — це більшість штучних, вигаданих, «непотрібних» (для звичайного життя) субкультур. Субкультури військовополонених, партизан і остарбайтерів теж мають певну «штучність» але не в житті, а під час їх розподілу, та проблематичність (обмеженість у часі, засобах, характері існування тощо) через умови існування (конспірації, обережності, специфічної комунікації тощо) в період війни [1; 2; 4; 7; 15; 19; 20; 21].

Аналізуючи та класифікуючи субкультури часів Другої світової війни, необхідно зазначити ще окремі тенденції розвитку в теорії субкультур проблему парасубкультур і парасубкультурностей, зіставлення понять позитивні та негативні субкультури щодо використання поняття «правильність» субкультур. «Правильність» слід використовувати лише в демократичному і позитивному сенсах, у межах цивільного законодавства, громадянського суспільства та інших цінностей правової держави, водночас зважаючи на природність цієї «правильності», яка не повинна суперечити базовим соціальним нормам: складно прояви деяких відхилень (соціальні, психічні, кримінальні та інші) долучити до субкультур [10; 11].

Простір субкультур не має постійно піддаватись постійним мутагенним чинникам. Трансмутація субкультур зі зміною субстрату, базису, основи часто не є позитивним явищем [8; 9; 10; 11]. Поле субкультур не є і не було (й не буде) однорідним, воно постійно трансформується. Його особливості на початку ХХ ст. і на початку ХХІ ст. — це два різні за своїми параметрами та характеристиками субкультурні поля. Хоча завжди в них було і спільне — субкультури перебували в певній культурі, вивчалися в контексті цієї культури [11].

У період 40-х рр. ХХ ст. проблема субкультур зводилася до виживання (зокрема до боротьби за виживання), що і сприяло виникненню субкультур військового періоду [9; 10; 11].

Субкультури партизан та остарбайтерів відрізнялися. Субкультура остарбайтерів, маючи значні обмеження (навіть на пересування, визначені умови праці тощо), мала відносну зовнішню орієнтацію (знаки відмінності, умови існування, «табірний» режим тощо) [2; 4; 6; 7; 16; 17; 18; 19; 20].

Субкультура партизан — явище, яке відрізнялося завуальованістю, прихованістю, замкненістю, духовністю, груповою солідарністю, взаємиченістю, що спрямувалося на проведення таємної боротьби з окупантами та їх прихильниками. Ці внутрішні властивості, домінянти секретності й таємниці, власних цінностей та норм, дозволяють долучити її до внутрішньої орієнтації, до прихованості як окупантів, так і їх прихильників. Для фашистів усі партизани були бандитами. Водночас слід пам'ятати, що партизани були солдатами [2; 3; 4; 9; 11; 17; 18; 19; 20], а традиційно основні представники кримінальної субкультури — це злочинці [10; 13; 14; 15; 16].

А. Гітлер видав спеціальний наказ від 27 квітня 1943 р. «Про боротьбу з партизанами» (або по-іншому «Боротьба проти бандитизму»), оскільки у зведеннях і донесеннях німецькі спецоргани, військові командири тривалий час використовували термін «партизани» замість «бандити», «банди», «група більшовицьких бандитів» тощо. У наказі А. Гітлера акцентувалося на тому, що ці банди завдали збитків транспорту, господарству, армії, а боротьбу із цим бандитизмом слід вважати бойовими діями на фронті [5, с. 140]. Керівники Рейху визнавали, що немало сил і засобів забирає боротьба з партизанами («бандами»), які мали свої «культурні системи» (засоби комунікації, пісні, приказки, паролі, інформаторів, фінансові та продовольчі джерела тощо). У 1941-1943 рр. лише Г. Гімmlер надав для боротьби з «бандами» 25 поліцейських полків, дві піхотні й одну кавалерійську дивізію, проте партизанський рух лише активізувався.

Проміжну ланку між субкультурами партизан і остарбайтерів посідали субкультури військовополонених. Зазвичай, військовополонені з часом ставали партизанами, остарайбайтерами або «асимілювалися» з масою поневоленого населення, рідше поверталися до лав діючої армії. Субкультуру військовополонених можна розглядати і як складову табірної субкультури (як у Німеччині, так і в СРСР) [10; 13; 14; 15; 16]. Примусове вивезення до Німеччини було засобом генциду, культуроциду й етноциду українців, адже саме існування перетворювалося на суббуття, субіснування, субжиття. Значна кількість остарбайтерів (переважно зі сходу Європи) створювала основу протогобалізаційних процесів, відбувалась трансплантація елементів культур, сприяла поширенню чинників культурної міграції, асиміляції, взаємовпливів. Остарайбайтери-українці, маючи відмінності навіть в одязі, не приховували доброзичливості та щирості, сприяючи українсько-німецькому діалогові.

Тимчасові субкультури мали соціальні, територіальні й етнічні взаємозв'язки й елементи. Етносубкультурні (а не звичні для нас соціальні) чинники та пояснення (німецькі, єврейські, російські, циганські та ін.) домінували в нацистській пропаганді.

Із часом модель людської (навіть достатньо умовної) монокультурності зникає. Якщо раніше йшлося про чотири-шість (максимум — десять) субкультур, то нині — про десятки. Навіть найбільше станово-класове суспільство могло ділитися за релігійними, національними, регіональними, мовними та ще кількома ознаками, нині час питання розмежування за субкультурними рівнями постає нагальніше та різноманітніше, а в умовах розвитку глобалізації і міжцивілізаційних відносин, теорій мультикультурності та політики мультикультуралізму ця тенденція тільки активізуватиметься.

Отже, осмислено основні особливості українських субкультур й субкультурних реалій 1941-1945 рр., запропоновано систематизацію субкультур, яка потребує подальших досліджень, акцентовано на

специфіці «тимчасових» субкультур Другої світової війни (військово-полонених, партизан і остарбайтерів), проаналізовано проблеми субкультурознавства, зокрема в контексті періоду нацистської окупації України.

### **Список літератури**

1. Загорулько М. М. Крах плана «Ольденбург»: (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков. — 3-е изд., доп. — М.: Экономика, 1987. — 393 с.
2. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Уклад., комент. В. Ю. Короля. — К.: ВЦ «Академія», 2002. — 448 с.
3. Коваль М. В. Український народ у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) // Український історичний журнал. — 1990. — № 3. — С. 45–56.
4. Король В. Ю. Історія України: навч. посіб., 2-ге вид., доп. / В. Ю. Король. — К.: ВЦ «Академія», 2008. — 496 с.
5. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. В 3-х т. — Т. 2. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. — 384 с.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. — Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. — 657 с.
7. Кучер В.І., Потильчак О.В. Україна 1941-1945: трагедія народу за фасадом Священної війни: Монографія / В. І. Кучер, О. В. Потильчак. — К.; Біла Церква: ТОВ «Білоцерковдрук». 2011. — 368 с.
8. Михайлова Р. Д. Художня культура Галицько-Волинської Русі / Р. Д. Михайлова. — К.: Слово, 2007. — 490 с.
9. Радзівський В. А. Избранные произведения к 1025-летию Крещения Руси / В. А. Радзівський. — К.: Логос, 2013. — 248 с.
10. Радзівський В. О. Нотатки з субкультури аномії: монографія / В. О. Радзівський. — К.: Логос, 2012. — 368 с.
11. Радзівський В. О. Про теорію та історію субкультур: нариси до субкультурології: монографія / В. О. Радзівський. — К.: Логос, 2013. — 276 с.
12. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті України та в зоні військової адміністрації (червень 1941 — 1944 рр.) [Текст]: монографія / О. О. Салата; Донецький національний ун-т. — Донецьк: Норд-Прес, 2010. — 361 с.
13. Старков О. В. Криминальная субкультура: спецкурс / О. В. Старков. — М.: Волтерс Клувер, 2010. — 240 с.
14. Тулегенов В.В. Криминальная субкультура и ее криминологическое значение: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: спец. 12.00.08. / В. В. Тулегенов. — Ростов на Дону, 2003. — 30 с.
15. Хабаров А. И. Тюрма и зона / А. И. Хабаров. — М.: Центрполиграф, 1997. — 396 с.
16. Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы / Г. Ф. Хохряков. — М.: Юрид. лит., 1991. — 224 с.
17. Чайковский А. С. Айсберг: з історії органів внутр. справ і держ. безпеки України / А. С. Чайковский. — К.: Парламент. вид-во, 2013. — 703 с.: іл.

18. Чайковский А. С. За нами Большая земля: помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории Украины, 1941-1944 гг. / А. С. Чайковский. — К.: Вища шк., 1990. — 343 с.
19. Чайковський А. С. Невідома війна: партизанський рух в Україні 1941-1944 рр. мовою документів, очима історика / А. С. Чайковський. — К.: Україна, 1994. — 256 с.
20. Чайковский А. С. Помощь советского тыла в организации народной борьбы против фашистских захватчиков на временно оккупированной территории СССР 1941-1944 гг. (На материалах Украинской ССР): автореф. дис. ... доктора ист. наук: 07.00.01 / А. С. Чайковский. — К., 1991. — 36 с.
21. Bonusiak W. Polityka economiczna III Rzeszy na okypowanach obszarach ZSRR (1941-1944). — Pzesow, 1981. — 365 s.

*Надійшла до редколегії 12.11.2013 р.*